

PAPER DETAILS

TITLE: TEFSÎRU'L-MENÂR'DA CENNET TASVIRI

AUTHORS: Ahmet ÖZDEMİR

PAGES: 147-178

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303776>

TEFSÎRU'L-MENÂR'DA CENNET TASVİRİ

Ahmet ÖZDEMİR*

Özet

Ahiret hayatı denilince ilk akla gelen şey, mükâfat ve ceza yeri olan Cennet ile Cehennemdir. Kişinin bunlardan hangisiyle karşılık göreceğini dünya hayatındaki yaşantısı belirleyecektir. Kur'an ve sünnette her ikisiyle de ilgili dengeli bir anlatım söz konusudur. Bu iki kaynakta korku ve ümit bir arada yer almış, insanların ümitsizlik ve tembelliğe kapılmamaları amaç edinilmiştir. Bunların her ikisinin birlikte araştırılmasından ziyade birinin ele alınması daha kapsamlı bir verinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu sebeple araştırmamızda cennet ve orada yer alan nimetlerle ilgili son dönem tefsirlerinden biri olan *Tefsîru'l-Menâr* ekseninde değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cennet, Ahiret, Mükâfat, Reşîd Rızâ, Tefsîru'l-Menâr.

Description of Heaven in the Tefsîru'l-Menâr

Abstract

* Dr., Almus İlçe Müftüsü, azdemir58@hotmail.com

When afterlife is mentioned, the first things which come to mind are the heaven and hell which are reward and punishment places. The life in the World will determine which of them people will get as a response. There is a balanced narration about both of them in the Quran and the Sunnah. At the set word sources, fear and hope appear together, it was aimed that people neither should be neither lazy nor hopeless. Instead of studying both of them together, dealing with only one of them will enable to emerge more comprehensive data. Therefore, in this study, assessments will be held within the scope of Tefsiru'l-Menar which is one of recent interprets regarding the Heaven and the blessings inside it.

Key Words: Heaven, Afterlife, Award, Reşid Rıza, Tefsiru'l-Menar.

Giriş

*"İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, "bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık" diyecekler. Halbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır."*¹

Konuya *Tefsîru'l-Menâr* müellifi Reşîd Rızâ hakkında kısa bir bilgilendirmeye başlayalım. Muhammed Reşîd Rızâ, 1865 yılında dünyaya gelmiş ve 1935 yılında vefat etmiştir. Çeşitli alanlarda eğitim almıştır.² Hocası Muhammed Abduh'un hizmetine kendisini adayan Reşîd Rızâ, onun ıslah düşüncesini daha ileri bir aşamaya götürmek istemiştir.³ *Mecelletu'l-Menâr*, hocasının görüşlerini topluma aktarması açısından ciddi bir rol oynamıştır. Bu dergi, Müslüman kardeşlerin yönetici kadrolarının

¹ Bakara 2/25.

² Hasib Samarraî, *Dinî Modernizmin Üç Şövalyesi (Cemaleddin Afgâni, Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ)*, çev. Ali Nar ve Sezai Özel. Bedir yayınevi, İstanbul, 1998, s. 154.

³ Arkoun, *a.g.e*, s. 152.

yetişmesinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur.⁴ Sonraki yıllarda Reşîd Rızâ'nın okul açma çalışmalarına yöneldiğini görmekteyiz. Çünkü o da tıpkı hocası gibi eğitimin İslam toplumu için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunun farkındaydı. Hatta okul açmanın cami yaptırmaktan daha iyi bir iş olduğunu söylemekteydi.⁵ Reşîd Rızâ, Müslümanlar arasında birliği sağlama adına da büyük çaba harcamıştır.⁶

Muhammed Reşîd Rızâ tarafından kaleme alınan ve hazırlanmasında hocası Muhammed Abduh'un da büyük pay sahibi olduğu *Tefsîru'l-Menâr* ise, tefsir alanında yazılmış çok önemli bir eserdir. Her iki müfessir de Kur'an ayetlerine getirdikleri farklı yorumlarla *Tefsîru'l-Menâr*'ın tefsirler arasında önemli bir konuma gelmesini sağlamışlardır. Örneğin cennetteki hurilerle ilgili olarak, oraya giren erkeklere çok sayıda huri verileceğine dair görüşlere katılmayıp cennetteki her kişinin birisi dünyadaki hanımı, diğeri cennet hanımlarından biri olmak üzere iki tane hanımının olacağı; aksini ifade eden rivayetlerin sahih olmadığı,⁷ şeklinde bir düşünce dile getirilmek suretiyle var olan algıya tamamen zıt bir açıklama yapılmıştır.

Bu tefsirin, Nisa suresi 125. ayete kadar olan kısmı Abduh'a ait olmakla birlikte tamamı Reşîd Rızâ tarafından kaleme alınmıştır.

Tefsirle ilgili olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki bu eser her ne kadar Reşîd Rızâ tarafından kaleme alınmış olsa da içindeki fikirler ya Abduh'a aittir ya da onun görüşlerinden esinlenilerek yazılmıştır. Ancak ikisinin anlatım tarzlarında birtakım farklılıklar vardır.

⁴ Enver Abdülmelik, *Çağdaş Arap Düşüncesi Bağımsızlık Sosyalizm*, çev. Adnan Cemgil. Altın Kitaplar, b.y., 1971, s. 316.

⁵ Mazharuddin Sıddıkî, *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*, çev. Murat Fırat-Göksel Korkmaz. Dergah yayınları, İstanbul, 1990, s. 258.

⁶ Ahmed Fahd Berekât Şevâbîke, *Muhammed Reşîd Rızâ ve Devruhû fi'l-Hayâti'l-Fikriyye ve's-Siyasiyye* (et-Tab'u'l-evvel). Daru Ammar, Amman, 1989, s. 48.

⁷ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 195.

Tefsîru'l-Menâr kendi hazırladığı bölüm dikkate alındığında Abduh'un geride bıraktığı en büyük eseridir. Elbette Muhammed Abduh, sadece bundan ibaret değildir ve o ıslahatçı bir anlayışa sahiptir. Daha sonra gelen birçok ilim adamı, onun düşüncelerini temel almak suretiyle yeni şeyler söyleme gayreti içerisine girmiştir. Bu nedenle onun olaylara bakışı ve görüşlerinin bilinmesi, insanlara birçok alanda daha geniş bir bakış açısı kazandıracaktır.

Menâr müellifinin cenneti tasvir eden ayetlerle ilgili kısa ve öz yorumlarla yetinerek çok ayrıntılı açıklamalara girmedğini görmekteyiz. *"Biz cennete ve cehenneme iman ederiz. Ama onların nasıl olduklarını araştırma yoluna gitmeyiz. Onlarla ilgili gelen kesin ifadeyi naslar üzerine eklemeye bulunmayız,"*⁸ demek suretiyle bu konuya bakışını özetlemiştir.

Cennet nimetleriyle ilgili dile getirilen diğer önemli bir husus, oraya girecekler ne vaad edildiyse onların aynen verileceğidir.⁹ Allah (cc)'ın verdiği sözden dönmeyeceği düşüncesi bu noktada görüşlerine temel teşkil etmiştir.

Cennet hakkında nakledilen bazı rivayetlerle ilgili tereddüt yaşadığını da görmekteyiz. Onun içindir ki "cenneti anlatan hadislerden münker, mevzu, mürsel mevkuף olanlar vardır"¹⁰ fikrini ortaya atarak konuyla ilgili gelen her rivayete güvenilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Tefsîru'l-Menâr ile ilgili kapsamlı araştırmaların yapılmadığını görmekteyiz. Çok kısıtlı bazı konuların dışında içeriği hakkında yeterli çalışma mevcut değildir. Cennet ve cehennem de çalışılmayan konulardan ikisidir. Bu nedenle böyle bir araştırma yapmayı uygun gördük. Bu çalışmamız, aslında itikadî bir konu olan cennet ve cehennem

⁸ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*. Daru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1999, I, 193.

⁹ Reşîd Rızâ, *a.g.e.*, I, 194.

¹⁰ Reşîd Rızâ, *a.g.e.*, X, 476.

kavramlarına müfessir gözüyle getirilen yorumların bir analizi olacağından konuya farklı bir bakış açısı kazandıracağı kanaatindeyiz.

Çalışmamız, cenneti bütün yönleriyle ele almak yerine *Tefsîru'l-Menâr*'da cennet hakkında ileri sürülen görüşlerin değerlendirilmesi ile sınırlı olacaktır.

1. Cennetle İlgili Geçen Bazı Kelimelerin Tahlili

Cennetle ilgili birçok kavram bulunmaktadır. Ancak biz bu bölümde, sadece Tefsîru'l-Menâr'da yer verilen ve açıklaması yapılan kelimeleri inceleyeceğiz. Bu kavramlar: Cennet, cehennem, Naîm-Mukîm'dir.

a. Cennet/ cennât

İlk önce cennet kelimesini ele alalım. Bu kelime, bütün toprak parçasını ağaçlarıyla örten her bahçe için kullanılmaktadır. Ahiretteki cennete benzetilmek maksadıyla dünyadaki bahçeler de -arada büyük fark olmasına rağmen- cennet olarak adlandırılmaktadır.¹¹

Cennât kelimesine gelince, yedi cenneti, Firdevs, Adn, Naim, Dar-ı Huld, Me'va, Dar-ı Selam ve Illiyyin cennetlerini ifade etmek için çoğul olarak kullanılmıştır.¹²

Tefsîru'l-Menâr'da Bakara suresinin 25. ayeti "*İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele.*" açıklanırken bu husus dile getirilmiş ve "cennet" kelimesinden kastedilen şeyin ahiretteki ebedî yaşam olduğu vurgulanmıştır.¹³

Cennet'in çoğulu olan "cennât" kelimesi üzerinde açıklamalar yapılmış ve bu kelimenin, ağaçları iç içe girmiş, her yeri kaplamış bahçeler

¹¹ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıb İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an* (et-Tab'atu'r-rabi'atu). Daru'l-Marife, Beyrut, 2005, s. 105.

¹² İsfahanî, *a.g.e.*, s. 106.

¹³ Reşîd Rızâ, *a.g.e.*, I, 193.

anlamına geldiği, ağaçlarının altından ırmaklar akmasının da oraya ayrı bir güzellik kattığı ve sularının bozulmasına engel olduğu söylenmiştir.¹⁴ Bu yorum, Tevbe suresinin 72. ayeti “Allah mü’min erkeklere ve mü’min kadınlara, ebedi olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler vadetti.” bağlamında dile getirilmiştir.

Burada açıkça görüyoruz ki “Cennet” kelimesinden ahirette ebedî mükafat mekanı olarak bildiğimiz Cenneti ve bunun çoğulu olan “cennât” kelimesinden ise, o Cennet içerisindeki çeşitli nimetlerin yer aldığı ayrı ayrı çok sayıdaki bahçeyi anlamaktadırlar.

b. Naîm-Mukîm

Cennet nimetlerinin kalıcı olması yani oraya girenlerin kesintisiz bir nimet içerisinde bulunması Cennetin varlığının gereğidir. Bu gerçeği ifade etmek üzere kullanılan bir tabir vardır. Burada ikinci olarak onu açıklayacağız. Naim kelimesi, çok nimet,¹⁵ Mukim kelimesi ise devamlı olan anlamındadır.¹⁶

Tevbe suresi’nin 21. ayeti “Rableri onlara içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdelemektedir” bağlamında konuyu değerlendiren müellif, Naîm-Mukîm’den kastın büyük olan, büyüklüğü ve mükemmelliği hiçbir zaman azalmayan anlamında olduğunu¹⁷ söylemiştir. Burada nimetlerin değerine işaret edildiğini görmekteyiz. Cennet nimetleri, dünya nimetleriyle kıyaslanamayacak kadar üstün özelliklere sahiptir. Sadece değerli olması yetmez uzun süre bu değerini koruması, herhangi bir kesintiye uğramadan sürekli Cennetliklerin hizmetine sunulması da gerekir ki o da bu nimetlerin ayrıcalığını ortaya koymaktadır.

¹⁴ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, X, 474.

¹⁵ İsfahanî, *a.g.e*, s. 501.

¹⁶ İsfahanî, *a.g.e*, s. 419.

¹⁷ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, X, 210.

Ahiret hayatı dendiğinde oradaki yaşamın sonsuz olduğunu anlatan açık naslar mevcuttur. Konuyla ilgili bir hadis meali şu şekildedir: *“Ölüm (kıyamet günü) güzel bir koç şeklinde getirilir ve (cennet ile cehennem arasında tutulur.) Bir münadi, “ey cennet ehli” diye seslenir ve cennet ehli koşuşarak gelir ve (koç şeklindeki ölüme) bakarlar. “Bunu tanıyor musunuz?” diye sorar onlar da “evet bu ölümdür” derler. Ve hepsi onu görmüş olurlar. Sonra Münadi “ey cehennem ehli” diye seslenir. Onlar da koşuşarak gelir ve ona bakarlar. Onlara da “bunu tanıyor musunuz?” diye sorar. Onlar da “evet bu ölümdür” diye cevap verirler ve hepsi onu görmüş olurlar. Sonra bu koç (onların gözü önünde) kesilir. Sonra (aynı münadi): ey cennet ehli burada ebedilik (huld) vardır, ölüm yoktur. Ey cehennem ehli size de ebedilik var ölüm yoktur.” der. (Daha sonra Resullullah) şu ayeti okur: “Onları, gaflet içinde bulunup iman etmezlerken işin bitirileceği o pişmanlık günüyle uyar.”¹⁸ Cennet ebedî olunca oradaki nimetlerde ebedi olacaktır.*

Diğer tefsirlerde bu tabirden kastın, büyüklüğü ve mükemmelliği hiçbir zaman yok olmayacak olan,¹⁹ hiç bitmeyecek sonsuz nimet anlamında olduğu,²⁰ dile getirilmiştir.

2. Cennete Girecek Olanlar

Sonsuz mükâfat yeri olan Cennete girmek için böylesi mükemmel yeri hak edecek davranışlarda bulunmak gerektiği herkesin malumudur. Dünya hayatında küçücük bir nimeti elde etmek için bile bir çaba sarf etmenin gerekli olduğu düşünülürse Cenneti hak etmek için daha büyük bir gayretin olmasının gayet doğal olduğu görülür.

¹⁸ Buhari, “Tefsir”, 19; Müslim, “Cennet”, 40. Ayet için bkz. Meryem 19/39.

¹⁹ Ahmed Mustafa Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (et-Tab'atu'l-ûlâ). Mustafa Elbânî el-Halebî ve Evlâduhu, Mısır, 1946, X, 78.

²⁰ Taberî, *a.g.e.*, XI, 382.

a. Cennete Girmek İçin İman-Amel Şartı

Bu gayretin tezahürü iman ve onunla birlikte salih ameldir. *Tefsîru'l-Menâr* müellifine göre salih amel Müslüman için olmazsa olmaz bir şarttır. Tembelliğe tahammülü yoktur ve ona göre iman edenler, Cennetin gerçek sahipleridir. Bu, Allah (cc)'ın onlara vaadidir. Ancak Allah'ın vaadi, imanla birlikte amel şartına bağlıdır.²¹ Bu görüşlerini Bakara suresinin 82. Ayetini (*İman edip salih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır*) açıklarken ortaya koymuşlardır.

Cennete girme şartlarından birinin de salih amel işlemek olarak gösterilmesi, sadece iman etmenin Cennete girmek için yeterli olmayacağı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada farklı bir durum daha söz konusudur. O da bir kişi Müslüman olduktan sonra amel işlemeye fırsatı olmadan ruhunu teslim ederse durum ne olacaktır? Müellif, Nisa suresinin 57. ayetini (*İman edip salih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedi kalacakları cennetlere koyacağız*) açıklarken bu durumu istisna tutmuştur.²² Yani kişi iman ettikten sonra amel işlemeye fırsat bulamadan ruhunu teslim ederse salih amel işlememiş olması Cennete girmesine engel olmayacaktır.

Bu düşüncesinin ardında, imanın amelden bir cüz olup olmadığının bir etkisi var mıdır yok mudur bu noktada net bir şey söylemek zordur. Ancak özellikle son asırlarda Müslümanların dünya üzerinde ilim ve teknolojide geri kalmalarının ve Batılı ülkelerin sömürgeleri haline gelmelerinin sebebi olarak Müslümanların tembelliklerini, İslam'ı zamanlarının ihtiyaçlarına çare olacak şekilde yorumlayamamalarını gördükleri için böyle bir yargıya vardıklarını söylemek mümkündür.

²¹ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 297.

²² Reşîd Rızâ, *a.g.e*, V, 135.

Diğer müfessirler, cennete kavuşmanın sahih bir imanla ve bu imanun salih amel işlenerek fiili ikrarıyla gerçekleşeceğini,²³ yani iman ve salih amelle elde edileceğini,²⁴ ifade etmişlerdir.

b. Semâvî Din Mensuplarının Durumu

İman ve amel denince akla son peygamberin şeraiti gelmektedir. Ama önceki peygamberlerin tabilerinin de günümüzde hala bulunduğunu düşünürsek onlarla ilgili de hükümlerin ortaya konması gerekir. Yeryüzüne baktığımız zaman orada birbirinden oldukça farklı inanca sahip insanlar yaşamaktadır. İnançlardan bir kısmı ilahî kaynaklı iken bir kısmı ilahi kaynaklı değildir. İlahi kaynaklı olanlar için semâvî din tabiri kullanılmaktadır.

İslam dininde farklı inanca sahip insanlar için değerlendirmeler yapılırken kitap ehli olanlar ayrı bir yere konulmuştur. Çeşitli hükümlerde diğerlerine verilmeyen birtakım haklar onlara verilmiştir. Bu nedenle semâvî din mensuplarının akıbetleri konusunda değişik görüşler ileri sürüldüğünü görmekteyiz. Özellikle onların Cennete girip girmeyeceği konusunda âlimlerimiz farklı fikirler beyan etmişlerdir.

Müellif, Bakara suresinin 62. ayetini (*Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şariatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükafat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır"* (diye hükmedilmiştir) açıklarken bu konuyu ele almış ve semâvî din mensupları, Allah (cc)'a ve ahiret gününe peygamberlerinin açıkladığı hal üzere sahih bir şekilde iman edip salih amel işlerlerse onlar için de Cennet nimeti vardır,²⁵ görüşünü dile getirmiştir.

²³ Taberî, *a.g.e.* I, 406.

²⁴ Kurtubî, *a.g.e.* I, 359.

²⁵ Reşîd Rızâ, *a.g.e.* I, 277

Burada önemli olan husus, peygamberlerin açıkladığı hal üzere iman etmektir. Tahrif edilmiş bir din, peygamberlerinin çizgisinden sapan, dinin aslını bozan bir yapıya büründüğü için onların sahih bir imana sahip olduklarını düşünmek doğru olmayacaktır. Her ne kadar kendilerinin doğru yolda olduklarını iddia etmiş olsalar da bu onların dinin ilahî hüviyetini korudukları anlamına gelmeyecektir.

Diğer tefsirlerde ehli kitaptan olanların cennete girme şartının, Yahudiler için Hz. İsa (as) gelinceye kadar Tevrat'a ve Hz. Musa (as)'nın getirdiklerine iman edip onları tatbik etmek, Hristiyanlar için ise Hz. Muhammed (sas) gelinceye kadar Hz. İsa (as)'nın getirdiklerine iman edip onları tatbik etmenin yanında,²⁶ Hz. Muhammed (sas)'e iman etmenin de şart olduğu,²⁷ beyan edilmiştir.

c. Davet Ulaşmayanların Durumu

İlahî davetten haberdar olan kişilerin sorumluluk alanları belli olduğu için bunlar hakkında kanaat ortaya koymak daha kolay gözükmemektedir. Ama ilahî davetten haberdar olmayan, neyle sorumlu olduğunu bilmeyen kişilerin durumu ne olacaktır? Bu noktada da müellifin düşünceleri mevcuttur.

Kendilerine ilahî davet ulaşmayanların, peygamberlere tabi olanlar gibi Cennete girmelerini pek makul görmezler. Onlara göre; doğru olan şey, peygamberin davetinden haberdar olmayanların da akıllarını kullanarak ulaştıkları inanç esaslarına göre sorguya çekilip ona göre muamele görecekeridir.²⁸ Bu görüş az önce zikrettiğimiz Bakara suresinin 62. ayeti açıklanırken ortaya konmuştur.

²⁶ İmadü'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (et-Tab'u'l-evvel). Müessesetü Kurtuba, b.y., 2000, I, 431.

²⁷ Taberî, *a.g.e*, II, 39.

²⁸ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 278.

Burada, sadece imanla mı yoksa ibadetle de mi sorumlu olacakları noktasında bir belirsizlik söz konusudur. Görünen o ki, akıllarını kullanarak ulaştıkları sonuç neyi gerektiriyorsa onunla sorumlu olmalarıdır. Her insanın düşünme ve akletme kabiliyeti aynı olmayacağına göre sorumlulukları da farklı olacaktır. Buradan, kimisinin imanla kimisinin bunun yanında ibadetle de mükellef olması gerektiği sonucu çıkmaktadır.

3. Cennet Nimetlerinin Taksimi

Ebedî bir hayat için hazırlanan kesintisiz nimetlerle, geçici olan dünyevî nimetlerin kıyaslanamayacağı gerçeği Menâr tefsirinde de kendisini göstermektedir. Menâr müellifine göre hiçbir kazanç, ruhî ve bedenî olan Cennet nimetlerinden üstün değildir.²⁹ Bu düşünce Tevbe suresi 100. ayeti (*Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır*) açıklanırken dile getirilmiştir.)

Cennet nimetlerini iki kısma ayırmaktadır:

a. Cismanî Nimetler

Cennet nimetlerinin ilki cismanî nimetlerdir. Tefsîru'l-Menâr'da Cennetlerde ve oradaki meskenlerde en çok cismanî nimetler olduğu,³⁰ Tevbe suresi 72. ayeti (*Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür*) açıklanırken dile getirilmiştir.

Müellif, aynı şekilde Cennette bulunan cismanî nimetleri orada bulunan temiz eşler,³¹ olarak da anlamaktadır. Ali İmran suresinin 15. ayeti (*Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, tertemiz eşler vardır*) bağlamında dile getirilen cismanî nimetleri Cennette yer alan

²⁹ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, XI, 12.

³⁰ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, X, 475.

³¹ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, III, 206.

maddi boyutu olan nimetler ve özel olarak da ayette zikredilen tertemiz eşler olarak gördüğü ortaya çıkmaktadır.

Diğer tefsirlerde cennete gireceklerin dünyada iken işledikleri amellere göre nimetlere sahip olacakları,³² nimetlerin, göz zevkine hitap edecek şekilde düzgün bir görünüme sahip olacağı, oradaki yiyeceklerden biri yendiği zaman tekrar aynen yerine iade edileceği,³³ ifade edilmiştir.

b. Ruhanî-Manevî Nimetler

Cismani nimetler tek başına insanların mutlu olması için yeterli değildir. O nedenle Cennetteki manevî nimetlerin varlığından da söz etmek gerekir.

Müellife göre Cennet nimetlerinin ikincisi ruhanî-aklî olanlardır.³⁴ Tefsirde ruhanî, aklî, manevî kelimeleri birbirinin yerine kullanmıştır. Bu düşüncesini de yine Ali İmran suresinin 15. ayeti (*Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, Allah'ın rızası vardır*) bağlamında dile getirmiştir.

Manevî nimetleri açıklarken onun farklı boyutlarını Tevbe suresi 22. ayetini (*Şüphesiz, Allah katında büyük bir mükâfat vardır*) tefsir ederken ortaya koymuştur. Ona göre; Allah (cc), insanı maddî ve manevî mükâfatlarla müjdelemiştir. Manevî mükâfat iki kısımdır: Rahmet ve rıdvan. Rıdvan kelimesi çeşitliliğe ve tazime delalet etmesi için nekra olarak gelmiştir. Bu özel rahmet, lütuf ve iyiliğin dünyada ve ahirette sadece müminlere has olduğunu gösterir.³⁵

Açıklama gösteriyor ki, manevî mükâfatın merkezinde Allah (cc)'ın rızası ve rahmeti yer almaktadır. Allah (cc)'ın rızasının sadece sözlü bir

³² Ebu Hayyan el-Endelusi, *el-Bahru'l-Muhît* (et-Tab'atu'l-ûlâ). Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1993, VIII, 407.

³³ Taberî, *a.g.e*, I, 409.

³⁴ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, III, 206.

³⁵ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, X, 211.

halden ibaret olmadığı, bunun nimetlerle kendisini gösterdiği görülmektedir. Bu, yüce yaratıcıya gönülden bağlanmanın ve onu yüceltmenin gerektiğinin göstergesidir.

Ayrıca burada şu gerçek de ortaya çıkmaktadır ki o da, manevi nimetler sadece müminler içindir. Bu, dünyada da ahirette de bu şekilde olacaktır. Müslüman olmayanlara dünyada iken maddî nimetler verilebilir. Ama onlar manevi nimetlerden mahrumdurlar. İnsanı asıl mutlu eden şeyin maddiyat değil maneviyat olduğunu göz önüne aldığımızda manevî nimetin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır.

Yine müellife göre manevî bir nimet olan Allah (cc)'ın rızası, oradaki en büyük nimettir.³⁶ Bu düşüncesini Ali İmran suresinin 15. ayetini (*Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, Allah'ın rızası vardır*) açıklarken ortaya koymuştur. Maide suresinin 85. ayetini (*Dedikleri bu söze karşılık Allah onlara, devamlı kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İşte bu, iyilik yapanların mükâfatıdır*) tefsir ederken ise Allah (cc)'ın rızasını kelimelerle anlatmanın mümkün olmadığını, söylemiştir. Bu dünyadaki herhangi bir şeyle niteleme imkanı da yoktur.³⁷ O'nun değeri ölçülemez, sırrına erişilemez.³⁸ Bu görüşünü de Tevbe suresi 72. ayetini (*Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür*) açıklarken dile getirmiştir.

Konunun diğer tefsirlerde yer alış şekline baktığımız zaman orada da benzer yorumların yapıldığını görmekteyiz. Allah (cc)'ın rızasının Cennetteki en büyük nimet olacağı,³⁹ görüşü farklı tefsirlerde dile getirilmiştir.

³⁶ Reşîd Rızâ, a.g.e, III, 207.

³⁷ Reşîd Rızâ, a.g.e, VII, 12.

³⁸ Reşîd Rızâ, a.g.e, X, 475.

³⁹ İbn Kesir, a.g.e, III, 32; Taberî, a.g.e, V, 271.

c. Nimetlerde Erkek-Kadın Eşitliği

Bütün bu maddi ve manevî nimetlerin muhatabı olan insanlar arasında cinsiyet bakımından herhangi bir ayırım olacak mı yoksa hak eden herkes aynı muameleye mi tabi tutulacaktır? Bu konuda da açıklama yapma ihtiyacı vardır.

Tevbe suresinin 72. ayetinin (*Allah mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, ebedi olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler vadetti. Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır*) ahiretteki bütün nimetlerde hatta en üstün nimetlerde bile erkeklerle kadınların eşit olduğunu gösterdiği müellif tarafından ifade edilmiştir.⁴⁰ Sorumluluk konusunda eşitlik söz konusu olduğuna göre nimetlerde de bir eşitliğin olması gayet doğaldır.

Bu düşünce, mükâfat konusundaki ulemanın ortaya koyduğu kanaate de zaten uygundur. Kur'an'da mükâfattan bahsedilirken, erkek-kadın ayrımı yapmadan bütün müminlerin kapsama dâhil edilmesi böyle bir sonuca ulaşılmasında etkili olmuştur diyebiliriz.

Nasıl ki ödül vermede erkek-kadın eşitliği mevcut ise cezada da aynı durum geçerlidir. Allah (cc), erkeklerle kadınları farklı sorumluluklarla dünyaya göndermiştir. Sorumlu oldukları alanlar çoğu yerde aynı olmakla birlikte zaman zaman farklı şekillerde imtihana tabi tutulmuşlardır.

4. Cennetin Dereceleri ve Büyüklüğü

Cennet, oraya gireceklerin amellerinin durumuna göre çeşitli kademelere ayrılmıştır. Orada herkes aynı şekilde nimetlere sahip olmayacak, aralarında birtakım farklılıklar meydana gelecektir.

⁴⁰ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, X, 473-474.

a. Cennetin Dereceleri

Cennette derecelerin olduğunu bildiren birçok hadis vardır. Bunlardan birinde Allah Resulü (sas) şöyle buyurmuştur: *"Cennette yüz derece vardır. Her bir derecenin diğer derece ile arası, sema ile arz arası kadar geniştir. Firdevs bunların en yukarıda olanıdır. Cennetin dört nehri buradan çıkar. Bunun üstünde Arş vardır. Allah'tan Cennet istediğiniz vakit Firdevs'i isteyin."*⁴¹

Bu ve benzeri hadislerden yola çıkarak ayetleri açıklamak onları anlama noktasında büyük katkı sağlayacaktır. Menâr müellifi de Ali İmran suresinin 15. ayetini (De ki: *"Size, onlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır."* Allah, kullarını hakkıyla görendir) açıklarken dünyada insanlar arasında farklılıklar olduğu gibi Cennet ehlinin de derecelerle birbirinden ayrıldığı,⁴² düşüncesini ortaya koymuştur.

Bu şekilde bir derecelendirmenin olması zaten adaletin de bir gereğidir. İmanlarının gücü ve amellerinin kemiyeti ve keyfiyeti açısından Müslümanlar arasında farklılığın olması böyle bir sonucu ortaya çıkarmaktadır.

b. Cennetin Büyüklüğü

Cennette birtakım derecelerin olması, oranın büyüklüğü ile de doğrudan bağlantılıdır. Mükâfatı fazla hak edenlere verilecek Cennet az hak edenlere göre tabii ki daha büyük olacaktır. Bununla birlikte, Cennetin tamamını düşündüğümüzde oranın büyüklüğünü belli bir oranla sınırlı tutmak yanlış bir değerlendirme olacaktır. Cenneti hak eden

⁴¹ Tirmizi, "Cennet", 4.

⁴² Reşîd Rızâ, a.g.e, III, 207.

bütün insanları ve cinleri içine alabilecek bir Cennetin büyüklüğü tasvir edilemez.

Bu gerçekten hareketle ayetleri değerlendiren müellif, Ali İmran suresinin 133. ayeti (*Rabbimizin başışına ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun*) bağlamında ayette Cennetin uzunluğundan değil de genişliğinden bahsedildiğini, bir şeyin uzunluğu genişliğinden her zaman daha fazla olacağından eğer genişliği fazla ise uzunluğunun daha da fazla olması gerektiği⁴³ şeklinde bir açıklama getirmiştir.

Ayrıca Cennetin bir defa yaratılıp aynı şekilde kalmasını gerektiren bir durum da söz konusu değildir. Daha sonra da Cennet büyüyüp gelişebilir, öncekinden daha farklı bir konum arz edebilir. Cennetteki bu değişim de zaten kaçınılmaz gibidir. Çünkü orada ebedî bir hayat vardır. Cennetliklerin hep aynı ortamda, aynı yerde bu kadar uzun süre kalması da mutluluk mekânı olan Cennet için daha az ihtimal gibidir.

Tabii ki bunu söylerken Allah (cc)'ın büyüklüğünü, gücünü de unutmamalıyız. Allah (cc), dilerse Cennete girecek insanların bıkmayı, usanma duygusunu ortadan kaldırabilir. Biz sadece normal insanın duygu yapısının gerektirdiği duruma uygun bir yorum yapma ihtiyacı hissediyoruz.

Diğer tefsirlerde cennetin genişliğinin ne kadar büyük olduğundan bahsedilmesinin uzunluğunun daha büyük olabileceğine atıf olduğu,⁴⁴ yedi kat gök ve yedi yeryüzünün birleşmesiyle cennetin oluşacağı,⁴⁵ dile getirilmek suretiyle cennetin büyüklüğüne sınır koymanın zor olacağı ifade edilmiştir.

⁴³ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, IV, 108-109.

⁴⁴ İbn Kesir, *a.g.e*, III, 183.

⁴⁵ Taberî, *a.g.e*, VI, 53.

c. Allah(cc)'a Yakın Olması

Cennete asıl değer katan şey, onun büyüklüğünden ziyade Allah (cc)'a yakın olarak tavsif edilmesidir. Her şeyi yaratan ve yarattıklarının hayatîyetini devam ettirebilmesi için kendisine muhtaç olduğu Allah (cc)'ın makamı bütün her şeyin üzerindedir. Diğer makamlar, ona yakın olduğu nispette değer kazanacaktır. Allah (cc), mekândan münezzeh olduğu için buradaki yakınlığı katında Cennete ve oraya gireceklere verdiği değer olarak anlamak daha doğru olacaktır.

Menâr tefsirinde de Tevbe suresinin 21. ayeti (*içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler*) değerlendirilirken bu gerçek hatırlatılmış, ayetten ilham alınarak Rahman'ın yakınında ve değerli bir yerde olan Cennet,⁴⁶ ifadesi kullanılmak suretiyle Cennetin derecesinin büyüklüğüne vurgu yapılmıştır.

Burada Cennetin Allah (cc)'a yakın olduğunun ifade edilmesi Cennetin değerini artıracak bir durumdur. Dünyada da aynı durum söz konusudur. Önemli konumlardaki insanlar, değer verdikleri kişileri yakınlarında tutup değersiz olanları yanlarından uzaklaştırırlar. Allah (cc) da Cennetliklere verdiği değeri göstermesi açısından Cennetin kendisine yakın bir konumda olacağını bize haber vermektedir.

5. Cennette Ailevî İlişkiler

Dünyada olduğu gibi Cennette de ailevî ilişkilerin varlığından söz etmek mümkündür. Cennet nimetleri açıklanırken dünyadakilere benzer olduğunun dile getirilmiş olması, konuyla ilgili ayetlerin varlığı bu konuda kanaat oluşturacak kadar veriyi bizlere sunmuştur.

⁴⁶ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, X, 210.

a. Eşler

Ailevî ilişkilerin varlığı eşlerin varlığını da zorunlu kılmaktadır. Bunun için ayetlerde, Cennete gireceklere orada verilecek eşlerden bahsedilir.

Menâr tefsirinde Bakara suresinin 25. ayeti (*onlar için orada tertemiz eşler de vardır*) değerlendirilirken bu konu üzerinde durulmuştur. Cennette müminler için temizlikte ve arınmışlıkta ileri derecede eşlerin olacağı, onlarda ayıp sayılan bedenî bir kirin bulunmayacağı, hayız ve nifas gibi durumların görülmeyeceği, hile, tuzak ve kötü ahlak gibi olumsuz özelliklerinin olmayacağı,⁴⁷ dile getirilmiştir.

Ayrıca Cennet kadınlarının salih müminelerden oluşacağı, eşlerle bir arada bulunmanın keyfiyeti hakkında bize verilen bilgilerle yetinmemiz gerektiği, bunlardan fazlasını araştırma yoluna gitmenin doğru olmayacağı,⁴⁸ düşüncesi de ortaya konmuştur.

Cennete girecek kişilerin kaç tane hanımı olacağı konusu da öteden beri hep tartışma konusu olmuştur. Bu noktada da tefsire baktığımız zaman cennetteki her kişinin, birisi dünyadaki hanımı, diğeri cennet hanımlarından biri olmak üzere iki tane hanımının olacağı, aksini ifade eden rivayetlerin sahih olmadığı,⁴⁹ görüşlerinin ortaya konduğunu görmekteyiz.

Nisa suresinin 57. ayeti (*Onlara orada tertemiz eşler vardır*) değerlendirilirken ise orada geçen “tertemiz eşler”den kastın hem hayız-nifas gibi maddi, hem de manevî pisliklerden temizlenmiş olan kimseler anlamına geldiği,⁵⁰ ifade edilmiştir.

⁴⁷ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 194.

⁴⁸ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 195.

⁴⁹ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 195.

⁵⁰ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, V, 136.

Bütün bunlardan anlıyoruz ki müellif, cennete gireceklere verilecek olan eşlerin sayısı ile ilgili abartılı rakamlara sıcak bakmamaktadır. Sayılarının ikiyle sınırlı olduğu fakat bu eşlerin madden ve manen tertemiz, eşlerini huzursuz edecek durumlardan uzak oldukları kanaatini taşımaktadır.

Diğer tefsirlerde, cennetteki eşlerin her türlü kirden pislikten, eziyet verici şeylerden uzak olacağı,⁵¹ kendilerinde hayız, nifas, balgam, tükürük, küçük-büyük abdestini bozma vb. gibi şeylerin olmayacağı,⁵² dile getirilmiştir.

b. Karı-Koca İlişkileri

Eşlerin varlığından söz ettiğimiz zaman onlar arasındaki ilişkiden de bahsetmek gerekir. Ailevî ilişkilerde en önemli unsur zaten karı koca arasındaki münasebettir. Bunun ne şekilde olacağı konusunda çeşitli rivayetlerin olduğuna, bununla ilgili farklı yorumların yapıldığına şahit olmaktadır.

Menâr tefsirinde de konu Bakara suresinin 25. ayeti (*onlar için orada tertemiz eşler de vardır*) bağlamında değerlendirilmiştir. Orada ahiret hayatının dünya hayatından daha üstün ve daha mükemmel olduğu, dünyada karı-koca ilişkilerinden alınan lezzetin hikmetinin neslin devamı ve üreme olduğu, ahirette ise üreme olacağına dair net bir rivayetin olmadığı, öyleyse bu ilişkiden alınan lezzetin dünyadakinden daha üstün ve hikmetinin daha yüce olması gerektiği,⁵³ görüşü benimsenmiştir.

Tefsîru'l-Menâr'da karı koca arasındaki ilişkinin cinsel yönü üzerinde durulduğunu görmekteyiz. Oysa karı koca ilişkisinin birçok yönünden bahsetmek mümkündür. Duygusal bir bağ, karşılıklı muhabbet,

⁵¹ İbn Kesir, *a.g.e*, I, 322.

⁵² Taberî, *a.g.e*, I, 419.

⁵³ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 195.

birlikte zaman geçirme gibi zamanlarının çoğunu alan durumlar üzerinde görüş ortaya konmamıştır.

6. Cennette Yeme-İçme

Cennette yeme-içme hadisesi önemli bir yer tutmaktadır. Bakara suresinde: *“Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde, “bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Halbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir.”*⁵⁴ Hadis-i şerifte de : *“Cennet ehli cennette yerler ve içerler. Ancak tükürmezler, küçük ve büyük abdest bozmazlar, sümkürmezler”*⁵⁵ buyrularak cennette yeme-içmenin olacağından bahsedilmektedir.

Bu yiyeceklerin şekli, rengi, tadı, kokusu gibi özellikleri onların değerini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca oradaki yiyeceklerin dünyadakilere benzerliğinin birçok ayette dile getirilmiş olması, onların insanın zihninde daha somut bir şekilde algılanmasına ve ona karşı daha büyük bir istek uyandırmasına fayda temin etmektedir.

a. Yeme-İçme

Cennetliklere ikram edilecek bu yeme-içme, oradaki en büyük nimetlerden bir tanesidir. Bunların keyfiyeti konusunda da farklı görüşler öne sürülmüştür.

Menâr tefsirinde Bakara suresinin 25. ayeti (*cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde, “bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir*) bağlamında konu değerlendirilirken dünyada bir şey yeme ve içmede asıl gayenin ölme tehlikesinden kurtulmak olduğu, oysa ahirette yok olma diye bir şeyin söz konusu olmayacağı, öyleyse oradaki yeme-içmenin bizim bildiğimizden farklı bir hikmete dayalı olması

⁵⁴ Bakara 2/25.

⁵⁵ Müslim, “Cennet” 18

gerektiği, bu hikmetin ise yine bizim bilmediğimiz bir lezzeti tatma olabileceği,⁵⁶ görüşü dile getirilmiştir.

Anlıyoruz ki, cennetteki yeme-içmeden maksat sadece zevk almaktır. Orada ölümün olmayacağı düşünüldüğünde bunun dışında bir gaye için yeme-içme olmayacağı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Alınacak zevk, yiyip içmekle elde edilebileceği gibi onların güzelliğini seyretmekle de olabilecektir. Tadı, kokusu, rengi, şekli bütün bunlar onlardan alınacak zevkin daha fazla olması için birer etkindirler.

b. Dünyadaki Meyvelere Benzerlik

Cennetteki yiyeceklerden bahsedilirken onların dünyadakilere benzerliklerinin de dile getirildiğini görmekteyiz. Çünkü insanlara anlayabilecekleri bir şeylerden bahsetmek onlar üzerinde daha büyük bir etki bırakacaktır.

Bu kapsamda müellif, Bakara suresinin 25. ayetini (*Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!'' diyecekler*) açıklarken öncelikle Celaleyn'deki şu ifadelere yer verir: Ahiret meyveleri dünyadaki meyvelerden lezzet bakımından üstün olmakla birlikte dünyadaki meyvelere benzer yaratılmıştır. Cennetlikler o meyveleri gördükleri zaman şaşıracaklar. Çünkü görüntü olarak o meyvelerin dünyadaki meyvelerle aynı olduğunu görecekler. Ama tadına baktıkları zaman farkı anlayacaklardır.⁵⁷ Bu düşünceye Tefsîru'l-Menâr'da bir eleştiri getirilmektedir. Ayette geçen "küllema" ifadesinin cennet ehlinin o meyvelerin dünyadakilere benzediğini tadından anlamalarının doğru bir ifade tarzı olmayacağı, doğrusunun ilk seferinde yedikten sonra aradaki

⁵⁶ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 194.

⁵⁷ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 193. Bkz. Celaleddin el-Mahallî v.dğr., *Tefsîru'l-Celaleyn*. Daru'l-Hayr, 1. Baskı, Beyrut, 2001, s. 5.

farkı anlayacak olmalarıdır. Oradaki meyveler sadece tat bakımından değil şekil ve renk bakımından da dünyadakilerden farklıdır.⁵⁸

Yapılan bu yorum, ayetin içerdiği manaya daha uygun gözükmektedir. Benzerlik yönünün sadece tadıyla ilgili olduğu konusunda ayette herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bu da o rızıkların hem tat hem de şekil bakımından dünyadakilere benzer yapıda olabileceğinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu konuda diğer tefsirlerde görüş birliğinin olmadığını görmekteyiz. Bazı tefsirlerde yiyeceklerin cennette kendilerine daha önce ikram edilenlerle benzer olduğu,⁵⁹ dünyadakilerle sadece isim olarak benzeştiği,⁶⁰ bunun aksini ifade eden başka tefsirlerde ise bu nimetlerin dünyadakilerle benzerlik gösterdiği,⁶¹ ya da dünyada kendilerine vaad edilen nimetler olduğu,⁶² ifade edilmiştir.

c. Yiyeceklerin Lezzeti

Cennette yer alan nimetler dünyadakilere benzer olsa da arada büyük bir lezzet farkının olacağı muhakkaktır. Ayrıca dünyadaki yiyecekler çeşitli sebeplerle lezzetini kaybetmiş olabilmekte ve yendiği zaman yiyen kişide hoşnutsuzluk meydana getirebilmektedir. Oysa cennetteki nimetlerde rahatsız edecek bir durumun olmayacağı aşikârdır.

Tefsirde bu konu yine Bakara suresinin 25. ayetinin genel bir değerlendirmesi yapılırken ele alınmış ve insanın cennette alacağı lezzetin dünyadakinden kat kat fazla olacağı ve orada insanın hiçbir şekilde sıkıntı yaşamayacağı,⁶³ dile getirilmiştir.

⁵⁸ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 193-194.

⁵⁹ İbn Aşur, *a.g.e*, I, 356.

⁶⁰ İbn Kesir, *a.g.e*, I, 321-322.

⁶¹ Taberî, *a.g.e*, I, 411.

⁶² Kurtubî, *a.g.e*, I, 361; Merâğî, *a.g.e*, I, 66.

⁶³ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 195.

Yiyecek ve içeceklerde en çok dikkat edilen husus onların tadıdır. Görüntü olarak ne kadar güzel olsa da tadında rahatsızlık verecek bir durum söz konusu ise onun tercih edilen bir yiyecek olmayacağı malumdur. Bu nedenle cennetteki yiyecek ve içeceklerin görüntüsünden ziyade lezzeti üzerinde durulması dikkate değer bir husustur.

7. Cennetin Doğal Görüntüsü

Cennet, doğal görüntüsü itibariyle de eşsiz bir görünüme sahiptir. Bu gerçeği ayet ve hadislerden öğreniyoruz. Orada dünyada iken tahayyül dahi edilemeyecek derecede bambaşka bir doğal görüntü cennetliklerin hizmetine sunulacaktır.

a. Irmaklar

Ebedî kalınacak cennetin doğal görüntüsünün de iç açıcı olması huzurun ve mutluluğun tesis edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu görüntüyü güzel hale getiren etkenlerden bir tanesi, ırmaklardır.

Müellif, Bakara suresinin 25. ayeti bağlamında “*içinden ırmaklar akan cennet*” cümlesini açıklarken, bahçelerin canlı ve yeşil kalabilmesi için ırmaklara, akarsulara ihtiyaç hissedildiğinden cennette ırmakların olmasının zorunlu olduğunu,⁶⁴ söylemiştir.

Irmakların varlığı, bulunduğu yerdeki ağaçların, bahçelerin, bağların, otlak alanlarının devamı açısından olmazsa olmaz bir şarttır. Suyun olmadığı yerde kuraklık baş gösterecek ve orada yaşam imkânı kalmayacaktır. Tefsîru'l-Menâr'da ırmakların bu yönü üzerinde durulmuştur. Fakat ırmaklar sadece bu ihtiyaç için söz konusu olamaz. Doğal güzellik ancak yanında su olduğu zaman güzelliğini tamamlayacaktır. Aksi takdirde güzelliği yarım kalacak ve bir eksiklik hissi uyandıracaktır.

⁶⁴ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 193.

Diğer tefsirlerde cennetteki ırmakların misk dağından fışkıracağı,⁶⁵ ağaçların ve diğer ürünlerin altlarından akacağı, bunun da oraya bir görüntü güzelliği katacağı, orada yetişen ürünlerin düzgün ve pürüzsüz olacağı,⁶⁶ cennetin güzelliğini tamamlayıcı bir etkiye sahip olacağı,⁶⁷ bir nehir vadisinden değil cennetliklerin istediği yerden akacağı,⁶⁸ dile getirilmek suretiyle ırmakların cennete katacağı güzellik ve faydalar açıklanmaya çalışılmıştır.

b. Gölgelekler

İrmakların bulunduğu bir yerde o güzelliği tamamlamak için gölgeleklerin de yer alması kaçınılmazdır. Cennetteki yaşam dünyadakine benzer olduğundan insanın dünyada arzu ettiği ve hoşlandığı birçok güzelliğin orada bulunması gayet doğaldır. Bunlardan bir tanesi de özellikle kavurucu sıcakta ilk akla gelen ve ihtiyaç duyulan gölgeleklerdir. Bunu çöl ortamında yaşayan İslam'ın ilk muhatapları açısından düşündüğümüz zaman gölgeleklerin önemini daha iyi anlamış oluruz.

Menâr tefsirinde konu Nisa suresinin 57. ayeti (*onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız*) bağlamında değerlendirilmiş olup orada Cennetliklerin koyu bir gölgede barındırılmasının müreffeh bir hayattan kinaye olabileceği, ayette bahsi geçen gölgenin, ne yakıcı güneşin ne de rüzgârın ortadan kaldıramadığı gölge demek olduğu,⁶⁹ şeklinde açıklama yapılmıştır.

Konu başka bir açıdan daha ele alınmış ve gölgeye farklı bir yorum getirilmiştir. Buradaki gölgenin cismanî nimetlere işaret etmesinin

⁶⁵ İbn Kesir, *a.g.e*, 1, 321.

⁶⁶ Taberî, *a.g.e*, I, 406.

⁶⁷ İbn Aşur, *a.g.e*, I, 354.

⁶⁸ Kurtubî, *a.g.e*, I, 360.

⁶⁹ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, V, 136.

kuvvetle muhtemel olduğu, bu gölgenin Allah'a isnat edilmesinin de böyle bir düşünceyi desteklediği⁷⁰ söylenmiştir.

Müellif, ayette geçen gölgeliklerin hem aslî anlamda hem de mecazî anlamda kullanılma ihtimalinin olduğu kanaatindedir. Aslî anlamda kullanıldığı zaman güneşin yakıcı sıcağından koruması, mecazî anlamda kullanıldığı zaman ise aynen güneşte olduğu gibi insanı rahatsız edebilecek her türlü etkeni ortadan kaldıran cennet nimetleri olarak anlamak mümkün olacaktır.

Diğer tefsirlerde bu gölgeliklerin büyüklüğü, güzelliği ve gölgenin yoğunluğu üzerinde durulmakta,⁷¹ onun korunaklı, kuytu bir yerde olacağı,⁷² bununla birlikte gölgeliklerden kastın oradaki refah seviyesinin mükemmelliğinden kinaye olabileceği,⁷³ dile getirilmiştir.

c. Adn Cennetleri

Irmakların, gölgeliklerin ve bunun gibi daha birçok nimetin bulunduğu cennetin özel bir kısmı daha vardır ki o da Adn cennetleridir. Bu nedenle Menâr tefsirinde Adn cennetlerine özel bir parantez açıldığını görmekteyiz. Bu ismin ayetlerde zikrediliyor olması konu üzerinde daha ayrıntılı durmalarına sebep olmuş gibi gözükmemektedir.

Tevbe suresinin 72. ayeti (*Adn cennetlerinde çok güzel köşkler vadetti*) açıklanırken Adn cennetlerindeki güzel meskenlerin evlerden ve çadırlardan oluştuğu, buralarda oturmanın ise oranın sakinlerinin hoşuna gideceği, bunun sebebinin ise, rahatlarını tamamlayan yiyecek, giyecek, süs eşyaları ve diğer bütün malzemelerin orada bulunduğu,⁷⁴ şeklinde bir yorum getirilmiştir.

⁷⁰ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, V, 136.

⁷¹ İbn Kesir, *a.g.e*, IV, 124

⁷² Taberî, *a.g.e*, VII, 168.

⁷³ Merâğî, *a.g.e*, V, 69.

⁷⁴ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, X, 474. Adn Cennetleri için bkz. Sebe 37, Ankebut 58, Zümer 20.

Adn cennetlerinin önemini anlatmak üzere Tefsîru'l-Menâr'da bir de hadis zikredilmektedir. Hz. Peygamber (sas) o hadiste şu şekilde buyurmaktadır: *'İki cennet vardır ki, bunların kapları ve içinde bulunan şeyler hep gümüştedir. Diğer iki cennet daha vardır ki, bunların kapları ve içinde bulunan şeyler de altındandır. Adn cennetindeki cennetliklerle Rablerine bakmaları arasında Allah'ın vechi (yüzü) üzerindeki büyüklük ridasından başka bir şey bulunmayacaktır.'*⁷⁵ Burada diğer cennetlerin özellikleri sayıldıktan sonra "onlardan daha güzeli vardır ki o da Adn cennetidir" şeklinde bir anlatım söz konusudur. Cennetteki en büyük nimetin Allah (cc)'ın görülecek olması, onun görüleceği yerin de en değerli yer olacağı sonucunu çıkarmaktadır.

Zikredilen bir diğer hadiste ise Hz. Peygamber (sas), cennetin derecelerini açıklamaktadır: *'Muhakkak cennet yüz derecedir. Onlardan her bir derece gök ile yer arasındaki mesafe kadardır. Şüphesiz o derecelerin en yücesi, Firdevs'tir. En faziletlisi de Firdevs'tir. Arş, muhakkak Firdevs'in üstündedir. Cennetin ırmakları da Firdevs'ten çıkıp akar. Bu itibarla siz Allah'tan dilemek istediğiniz zaman Firdevs'i isteyin'*⁷⁶ Tefsîru'l-Menâr'da bu hadis zikredildikten sonra Firdevs cennetinin Adn cenneti olduğu söylenmiştir.⁷⁷ Ayetlerde Adn cennetinin sık sık geçiyor olması böyle bir kanaate varmada etkili olmuş gibi gözükmektedir.

Müellife göre hadislerin ve ayetlerin toplamından çıkan sonuç, cennette en yüksek makamın Adn olduğu şeklindedir. Adn cennetinde bahçeler vardır. Rabbinin makamından korkan herkes için orada iki bahçe vardır. Bunun dışında yine iki bahçe daha vardır. Zaten bunlar da Rahman suresinde geçmektedir.⁷⁸

⁷⁵ Müslim, "İman", 180.

⁷⁶ Tirmizi, "Cennet", 4.

⁷⁷ Reşîd Rızâ, a.g.e, X, 475.

⁷⁸ Reşîd Rızâ, a.g.e, X, 475.

Diğer müfessirlere göre; Adn cenneti, en yüksek makamda⁷⁹ ve diğer cennetlerin ortasında yer alan ve sadece nebilerin, sıddiklerin, şehitlerin, hidayet önderlerinin gireceği,⁸⁰ bir yerdir.

8. Cennette Ru'yet ve Ebedi kalma

Cennetle ilgili dile getirilen başka iki önemli konu ru'yet ve orada ebedî kalma meselesidir. Ulemanın kahır ekseriyeti ru'yet'in gerçekleşeceği, cennette ebedî kalınacağı kanaatini taşısa da zaman zaman bu konuda aykırı seslerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Müellif de tefsirinde bu konuya değinmeyi gerekli görmüştür.

a. Ru'yet

Bunlardan birincisi, cennet nimetleriyle ilgili belki de en çok dile getirilen konu orada Allah (cc)'ın görülüp görülmeyeceği meselesidir. Buna dini literatürde ru'yet adı verilmektedir.⁸¹

Menâr tefsirinde konu Tevbe suresinin 72. ayeti (*Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür*) değerlendirilirken ele alınmaktadır. Orada herhangi bir tartışmaya girmeksizin, Adn cennetinden bahsederken ru'yet'in cennet nimetlerinin en büyüklerinden biri olup Adn cennetinde gerçekleşeceği, insanın mutluluğunun ancak ru'yet ile kemale ereceği,⁸² dile getirilmektedir.

Böyle bir kanaati benimsemesi ru'yet'e bakışını ortaya koymaktadır. Ru'yet'in gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda herhangi bir tereddütleri olsaydı böyle bir ifadeyi paylaşmazlardı.

Diğer tefsirlerde bu konuda bir görüş birliğinin olduğunu görüyoruz. Müfessirler, cennete gireceklere diğer nimetlerin yanında

⁷⁹ Merâğî, *a.g.e*, X, 161.

⁸⁰ Taberî, *a.g.e*, XI, 564.

⁸¹ Talat Koçyiğit, *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s.7.

⁸² Reşîd Rızâ, *a.g.e*, X, 475.

fazladan verilecek nimetin Allah (cc)’ı görmek olacağını,⁸³ ifade etmişlerdir.

b. Ebedî Kalma

Son olarak, cennete gireceklerin, kendilerine ikram edilen bu güzelliği kaybetme gibi bir endişe içinde olmamaları, mükâfatın kalıcı olması konusundan bahsederek çalışmamızı tamamlayalım.

Cennetten bahsederken orada kalmanın ebedî olup olmadığı konusunda da birtakım görüşlerin ortaya atıldığına şahit olmaktadır. Her ne kadar ayetlerde cennette ebedî kalınacağına dair kelimelerle durum açıklığa kavuşturulmuş olsa da yine de farklı düşüncelerin olduğunu görebiliyoruz.

Ayetlerde ebedîliği ifade eden kelimelerden bir tanesi “huld” kelimesidir. Menâr tefsirinde bu kelime Bakara suresinin 25. ayeti (*onlar orada ebedi kalacaklardır*) açıklanırken ele alınmış ve anlamının bir yerde uzun süre kalmak anlamına geldiği ama cennete girecek olanların orada sonsuza kadar kalacakları,⁸⁴ düşüncesi dile getirilmiştir.

Tevbe suresinin 22. ayeti (*onlar orada ebedi kalacaklardır*) açıklanırken ise aynı kelime üzerinde yine durulmuş ve kelimenin devamlı orada kalmak anlamına geldiği, ayrıca bu kelimenin bir de ebed kelimesiyle tekit edildiği, “ebed” kelimesinin lügat manasının ise bir yerde uzun süre kalmak demek olduğu,⁸⁵ söylenmiştir.

Cennette ebedî kalınacağına dair görüşlerini birçok yerde açık bir şekilde ifade etmiş olmaları, bu konuda herhangi bir tereddüt yaşamadıklarını göstermektedir.

⁸³ Kurtubî, *a.g.e*, X, 482; Taberî, *a.g.e*, XII, 158.

⁸⁴ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, I, 195.

⁸⁵ Reşîd Rızâ, *a.g.e*, X, 210.

Diğer tefsirlerde, cennette kalmanın ebedi olacağı,⁸⁶ ölümün olmayacağı,⁸⁷ sonsuz bir hayatın olacağı,⁸⁸ değişik ifadelerle yer almıştır.

Sonuç

Ebedî mükâfat yeri olan cennet, ayetlerde ve hadislerde farklı şekillerde, değişik yönleriyle açıklanmıştır. Bu açıklamalar, cennetin tüm özelliklerini değil, sadece cennet hakkında kanaat oluşturabilecek genel bilgilerdir. Bu durum ayet ve hadislerde insanların zevkine hitap edebilecek bütün nimetlerin cennette isteyene verileceği şeklinde ortaya konmuştur.

Ayet ve hadislerde yer alan bu bilgileri daha geniş bir şekilde birçok dini kaynakta olduğu gibi tefsirlerde de görmekteyiz. Bu tefsirlerden bir tanesi de Tefsîru'l-Menâr'dır. Tefsîru'l-Menâr'da müellifimiz, bu konuyu farklı ayetleri izah ederken değişik yerlerde ele almıştır. Bazı ayetleri daha geniş bir şekilde açıklarken bazılarını çok ayrıntıya girmeden genel hatlarıyla açıklamaya çalışmışlardır.

Müellifimiz, Tefsîru'l-Menâr'da cennet nimetlerini maddi ve manevî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Maddi nimetler bildiğimiz yeme-içme, giyinme, kullanma gibi ihtiyaçları gidermek için gerekli olan nimetlerdir. Manevî nimetler ise, Allah (cc)'ın rızası ve rahmeti olarak açıklanmıştır. Bu açıklamalardan sonra da Allah (cc)'ın rızasının en büyük nimet olacağı belirtilmiştir.

Cennetin doğal görüntüsünden bahsederken oradaki ırmaklara ve gölgeliklere ayrı bir parantez açılmıştır. Irmakların hem doğal bir görüntü olarak hem de bahçelerin hayatta kalabilmesi için gerekli olduğundan bahsedilir. Cennetin güzelliklerinden bahsederken Adn cennetleri üzerinde özellikle durulmuştur. Adn cennetlerinin özellikleri izah

⁸⁶ Taberî, *a.g.e*, I, 422.

⁸⁷ İbn Kesir, *a.g.e*, I, 323.

⁸⁸ Kurtubî, *a.g.e*, I, 362.

edildikten sonra cennetin en yüksek makamının burası olduğu dile getirilmiştir.

Cennete girmek için iman yanında salih amelin de şart olduğu kanaati ileri sürülmüştür. Sadece iman etmek, onlara göre; cennete girmek için yeterli değildir. Semavî din mensupları ise, peygamberlerinin getirdiği şekilde dinlerinin gereklerini yerine getirirlerse cennete girebileceklerdir. Kendilerine davet ulaşmayanlar ise doğrudan cennete girmek yerine akıllarının ulaşabileceği durum göz önüne alınarak yine hesaba çekildikten sonra bu hesabın sonucuna göre muamele göreceklidir.

Kaynaklar

- Abduh, Muhammed, *Durûsun mine'l-Kur'ân* (et-Tab'atu'r-rabiatu), Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut 1987.
- Abduh, Muhammed, *Tevhid Risalesi* (Çeviren: Sabri Hizmetli), Fecr Yayınları, Ankara 1986.
- Abdûlmelik, Enver, *Çağdaş Arap Düşüncesi Bağımsızlık Sosyalizm* (Çeviren: Adnan Cemgil), Altın Kitaplar, b.y. 1971.
- Ammara, Muhammed, *el-E'mâlû'l-Kâmile li'l-İmâm eş-Şeyh Muhammed Abduh* (et-Tab'atu'l-evvel), Daru's-Şuruk, Beyrut 1993.
- Arkoun, Muhammed, *el-Fikru'l-Arabî* (et-Tab'atu's-salietu), Dâru Menşûrat Avidat, Beyrut 1995.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*, Bilmen yayınları, İstanbul 1974.
- el-Endelusî, Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît* (et-Tab'atu'l-ûlâ), Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1993.
- el-Mahallî- es-Suyutî, Celaleddin, *Tefsiru'l-Celaleyn*, Daru'l-Hayr, 1. Baskı, Beyrut, 2001.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru Tunusiyye, Tunus 1984.
- İbn Kesir, İmadu'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (et-Tab'u'l-evvel), Müessesetü Kurtuba, b.y. 2000.
- İsfahanî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an* (et-Tab'atu'r-rabiatu), Dâru'l-Marife, Beyrut 2005.
- İşcan, Mehmet Zeki, *Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri* (2.

- Baskı), Dergah yayınları, İstanbul 1998.
- Keskioğlu, Osman, "Muhammed Abduh", *AÜİFD*, sayı:18, s. 109-136, 1970.
- Koçyiğit, Talat, *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed Ebu Bekir, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l Mübeyyin limâ tedammenehu mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân* (et-Tab'atu'l-ûlâ), Müessesetü Risale, Beyrut 2006.
- Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî* (et-Tab'atu'l-ûlâ), Mustafa Elbânî el-Halebî ve Evlâduhu, Mısır 1946.
- Reşîd Rızâ, Muhammed, *Gerçek İslam'da Birlik* (Çeviren: Hayreddin Karaman), İz yayıncılık, İstanbul 2003.
- Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, Daru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Samarraî, Hasib, *Dinî Modernizmin Üç Şövalyesi* (Cemaleddin Afgâni, Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ) (Çevirenler: Ali Nar ve Sezai Özel), Bedir yayınevi, İstanbul 1998.
- Siddikî, Mazharuddin, *İslam Dünyasında Modernist Düşünce* (Çevirenler: Murat Fırat ve Göksel Korkmaz), Dergah yayınları, İstanbul 1990.
- Şerif, Mian Muhammed, *İslam Düşüncesi Tarihi* (Çevirenler: Kürşat Demirci, Kerim Urtekin ve İhsan Durdu), İnsan yayınları, İstanbul 1990.
- Şevâbike, Ahmed Fahd Berekât, *Muhammed Reşîd Rızâ ve Devruhû fi'l-Hayâti'l-Fikriyye ve's-Siyasiyye* (et-Tab'u'l-evvel), Daru Ammar, Amman 1989.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (et-Tab'atu'l-ûlâ), Daru Hicr, Kahire 2001.

